

nézésről tanúskodik, de a szakterület kidolgozatlanságáról is, s ez különösen a szemiotikai motívumokra, kiemelt vezérszavakra vonatkozik.

Az *Ahogy rakod tüzed* a műfaj „fehér foltjaival” együtt is jó gyűjtemény, értékes vállalkozás.

PAPP György

BEFELÉ NYÍLO TÁJ

Tózsér Árpád: *Körök*. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1985

Tózsér Árpádot a csehszlovákiai magyar irodalomtörténet egyértelműen az ún. második nemzedékhez (Cselényi László, Zs. Nagy Lajos) sorolja, s e nemzedék fellépését a *Fiatal szlovákiai magyar költők* antológiája megjelenésének évére, 1958-ra teszi. Mégsem tartjuk célszerűnek Tózsér munkásságát e nemzedék függvényében vizsgálni, mert Tózsért jószerével csak a hagyományokkal történő szakítás gesztusa rokonítja az előbb említettekkel, de egész habitusa, szellemi-erkölcsi elkötelezettsége, világlátása, szemléleti egyöntetősége elkülöníti minden őt megelőző és követő nemzedéktől. Így történhetett meg, hogy az általa összeállított *Egyszemű éjszaka* (1970) lírai antológia legradikálisabb szerzői többségénél szinte szövegszerűen kimutatható a Tózsér-hatás (és fordítva), ámde a kétféle költészeti eredmény egyetlen lényeges pontban sem keresztezi egymást, ti. Tózsér eleve elhatárolja magát a deklaratíve hangoztatott avantgárd törekvésektől, pontosabban ennek egyik változatától, a „jelkultuszban” gyökerező, a „szó-szintű” költészettől, és egyetemesebb érvényű, természetibb, lényegibb, a „valóság összefüggéseit” inkább leképező versbeszéd mellett kötelezi el magát.

Legújabb verseskötetében nyomon követhetjük költői alakulástörténetét 1953-tól 1983-ig. „Válogatott versek” — jelzi az alcím. A válogatott verseket prezentáló kötetek, jellegükből következően, valamiképpen mindig túlmutatnak az alkalmiságon. Szellemi kalandra invitálják az olvasót, az egyszeri olvasatnál lényegesen többet ígérve, hisz bennük egy alkotó opusának alakulása, látványos vagy kevésbé látványos önfeladásai, öneszmélése dokumentálódik. E versek összességükben visszautalnak arra a sajátos kontextusra, amelyben fogantak, arra a kulturális közegre, amely ellenállásával vagy elasztikusságával gátolja vagy serkenti a költő kibontakozását.

A Tózsér-verseskönyvek megjelenéseinek időrendjét követve négy ciklusra tagolódik a gyűjteményes kötet: *Mogorva csillag* (az 1953 és 1963 között írt versek), *Kiáltások* (1963—1967), *Érintések* (1967—1972), *Adalékok a Nyolcadik színhez* (1972—1982). A cikluscímek javarészt utalnak az eddig megjelent kötetekre. A könnyebb áttekinthetőség céljából a kötetek megjelenésének sorrendjéhez igazodva tárgyaljuk a verseket.

Tőzsért — bármiféle „címkézés” szándéka nélkül, megjelent verseskötneveinek számától is eltekintve — a kritikusok közkedvelt szavával „szükszavú” költőnek nevezhetnénk. Vele kapcsolatban azonban nem az ilyen-olyan okokból ritkán megszólaló, keveset publikáló, hanem a világot kinkeservesen megélő, azt magán átszűrő, csak a leglényegesebbet kimondó, a redundanciától, üresjáratoktól óvakodó költőtípusra gondolunk. Legelső verseskötetében (beszédes című: *Mogorva csillag*) ez a szükségesség egyféle daccal is párosul, a primer környezetéből fokozatosan kiszakadó ember („Se kint, se bent ember”) önmegtartó-önmegtágadó gesztusai érződnek, „pirosra dühödt arccal” siratja „legénybátyja” halálát (*Legénybátyám sirjánál, Fájdalom...*), vallomásversei Gömörőről, a szülőfaluról, a családról, a múlttól, „hófehér” szerelmekről, a közeledő férfikorról vallanak (*Szerelemfehérben, Falunk templomára, Férfikor, Credo ut intelligam*). Jelzői azonban sohasem szokványosak, szokatlan szóösszetételek, metaforák, képek ugranak ki a verségszövegből. „Roppant aranyrojtos szoknyaként / szedi magára a föld a fényt” — olvassuk már a nyolcadik oldalon (*Istennel telt aranyszék*). Merész képzetársításai, szóbukfencsei Nagy László és a korai Juhász Ferenc verseit juttatják eszünkbe, a népdalok tiszta csengését is kihallani, de e különböző beütések, s a helyenkénti modorosságok, pózok sem hatálytalanítják a költemények valóságihiteltét.

Már az első kötet legjobb verseiben csírájában tetten érhető a táj és az élmény (nem a tájélmény!), az empirikus tapasztalás és az önszemlélet egymásba játszásának szinte öntudatlan intenciója, második kötete (*Kettős úrben*, 1967) meditatív verseinek egy kisebb hányada is e törekvés jegyében keletkezik, s már jelzi a későbbi szintézisteremtő Tőzsért azt a — jobb híján nevezzük így — objektív lírai szemléletet, amely nem egy vonásában Vasko Popára emlékeztet. Mégis, nagybárára én-versek ezek, az előző kötet vallomásos verseinek egyenes ági leszármazottjai. Falu és város kettős vonzásában él. „Ez a falu itt a múltam, / egyszerre valóság s emlék, / csúcsaimmal belőle kinyúltam, / ösztöneimmel nem még” — írja *Megtérés* c. versében. Idegenségérzete, fokozatosan elkomoruló, külön bejárható világa rokonítja őt a mi Gulyás Józsefünkkel. Gulyás *Végre* c. négy sorosának konklúziója azonos emezével: „van honnan szökní, / de nincs hová”. Testi bajait világméretűvé duzzasztja az önmagába záruló fájdalom: „A betegségem / százmillió év / szégyene, csödjé” (*Szégyen*). „Betegségverseinek” élményhátterében a világ abszurd voltára való ráismerés rejlik, szorongás a Semmitől: „Tisztább perceimben értem a nincset, / érzem a semmit, s félek” (*Kiáltás*). „Mögöttem semmi, előttem semmi” (*Csúcson*). Előremutatóak a költői szerepre rákérdező versek (*A költő kérdez, A költő nem felel*).

Ami az előző kötetekben csak jelzésszerűen volt jelen, csírájában, szinte kielemezhetetlenül, az a harmadik verseskötetben, az *Érintésekben* (1972) a maga teljességében bontakozik ki, ámde már egy magánhasz-

nálatú esztétika felismeréseit kamatoztatva. Tőzsér szerint ui. „a külső valóság nem képenként, hanem a költő érzelmi töltetének érintésére egyszerre antropomorfizálódik esztétikumává”. Talán nem túlkapas, ha ezeket a verseket eme esztétika égíse alatt vizsgáljuk, ámbár a költő egy beszélgetés során maga figyelmeztet: „...nem a verset írják az elmélethez, hanem az elméletet a vershez”. De ismételten hangsúlyozzuk: Tőzsér költészetéből még az elméletalkotás stádiuma előtt kinyomozható a személytelenségre való törekvés, s szövegeinek ezt a látens sajátosságát érvényesíti a későbbiekben. Ennek ellenére első olvasásra merőben újszerűnek tűnnek a harmadik kötet „tárgyversei”, például: „Állok a papír partján / Nem akar vers folyni benne / »Pléhágon madár...« / Rossz / A pléh az ág s a madár / nem állnak össze betonerdővé” (*A papír partján*). Talán az egész verset kellene idézni ahhoz, hogy bebizonyosodjon: Tőzsér ebben a „metanyelvű” versében, azonkívül, hogy demisztifikálja a versírás aktusát, szinte egy pontba sűríti a „világidőt” (az ő kifejezése), egybemosódik a *kint* és *bent*, a pillanat és a történelem ideje, hisz pár sorral alább már ezt olvassuk: „A sírás fehér fogakkal / visszafordul a számba / Egyedül maradok minden oldalról / Rembrandt képéről / zsidók vonulnak üres folyómba / Bordáik közt a lenyelt ékszerek / sugárzanak mint Jézus szíve”. A versírás pillanata így nyer újabb és újabb időtávlatokat — mindössze tizenkilenc sorban.

Tárgyvers, tárgyias költészet, személytelen líra... és fokozhatnánk, keresve a helyes kifejezést arra a költői attitűdre, amely valamiképpen a lehetetlent célozza: a komplex világértelmezést. Erre elsőként Duba Gyula figyelt fel: „Verseit olvasva az az érzésem, hogy a költő egyetlen pontba és egyetlen másodpercbre sűrítvé szeretné megérezni s így megérteni a világot, a létet és az életet” (Idézi Zalabai Zsigmond *A vers túloldalán* c. könyvében). Ez a megállapítás fokozottabban érvényes még a *Kőlegetlön, az Ősz, az Éjszaka* és a harminc verset tartalmazó *Vetítés* című ciklusra. A vers ideje meghatványozódik, a verstér kitágul, „befelé nyílik a táj”, aminek következtében a lírai szubjektum önkörében marad ugyan, de határait megtartva tágítja is azokat, mert újabb és újabb képek „vetülnek” be: „A kép befelé öblösödik / Egy behajló arcon / forog a szem körbe-körbe”.

A vers teherbírását a végsőkig próbára tevő Tőzsér talán érzi szerepvállalásának Don Quijote-iségát, hogy a lehetetlent ostromolja, mert következő kötetében (*Adalékok a Nyolcadik színhez*, 1982), ha nem is adja fel eddigi verseszményét, de később mégis másfelé orientálódik: a vers kihívása elől meg nem hátrálva *költészet* és *próza* határmezsgyéjére érkezik. Harmadik verseskötete megjelenése után (1978-ban), a „hogyan tovább?” kérdésre válaszolva mondja a már említett interjúbán: „A nagy egységesülésben szeretnék én is »egységesülni«. Szeretném felszámolni »műfaji hasadtságomat«, verseimet tanulmányaimhoz közelíteni, esszéimet verseimhez. Így talán bekerülne lírai szövegembe a világidő...”

Nos, ez a szándék, ha egészében nem is, de részleteiben realizálódik a kötet legsikerültebb darabjaiban. Itt főleg a „létösszegező”, önéletrajzi vonatkozású verseire (*Egy felkoncolt születésnap nézőterén, Körök*), és a Mittel-versekre gondolunk. Vers és esszé szerencsés egyeztetése ez, hisz Tőzsér teoretikus alkat is, de e tudatossága nem semlegesíti a világhoz való intuitív viszonyulást, a líraiságot.

Tőzsér Mittel újra egy filozófiai paradoxon „megtestesítője”: ő a *lét nélküli tudat* hordozója. „Mittel Ármin költő és szerkesztő / szomorú, több dimenziós tudatához / sehogyan sem talált léte” (*Mittel úr feltalálja a vers nélküli verset*). Groteszk ironikus figura Mittel úr, Kálnoky Homálynoki Szaniszlójának alakpárja ő, vergődik a történelem forгатagában, a tipikusan közép-európai értelmiségi kálváriáját járja, s mi sem természetesebb, mint hogy ez a lét nélküli tudatú, csak névlegesen létező (aki „önmaga metaforája” — parafrázálhatnánk egy jugoszláviai magyar költőt) költő vers nélküli, csak címében létező verseket ír, amely „egyáltalán nem szól semmiről...”

„Körök” — olvassuk a címdalón. „Hol kezdődik a / vonal, mit húztam, / s miért itt szakad meg, / ha megszakad?” — olvassuk Tőzsér egyik versében. Címgyagarázatként talán ez is elég. „Mi hát az ember? Kör egy körben.” Kitérni lehetetlen. Ezt a küzdelmet dokumentálják Tőzsér Árpád versei. „A kör bezárul, a világ rólam / leszakad...”

P. NAGY István

BESZÉDES TÉRKÉPEK

Penavin Olga: *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1984

A nyelvjáráskutatás egyik hasznos és modern módszere a nyelvatlazos munkamódszer. Az általános nyelvatlaz mellett a regionális nyelvatlaz nyújthat komoly segítséget a népnyelv sajátosságainak felderítésében. Ennek bizonyítéka a Muravidék, Drávaszög, Szerémség, a bánáti székelyek nyelvjárási atlasza mellett a *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlasz*.

Szlavóniáról, e rendkívül hagyományörző területéről Penavin Olga már két jelentős művet jelentetett meg: a *Szlavóniai (kórógyi) szótárt* és

a *Szlavóniai nagycsaládrendszert*. E munkák anyagának gyűjtése közben (az 50-es évek óta) érlelődött a kutatóban az elhatározás, hogy e vidék nyelvi változásait is be kellene mutatni az utolsó harminc évben lejegyzett vagy magnetofonszalagra vett szövegek alapján. Az elhatározást tett követte, de nemcsak a régi, a megőrzött hagyományok kapnak jelentős szerepet az atlaszban, hanem a felszabadulás hozta társadalmi, gazdasági és művelődési változások is, kihangsúlyozva a nemek és generációk közötti különbségeket.

Az atlasz elején Penavin Olga bemutatja a kutatópontokat, melyek a következők: Apáti (Opatovac), Erdőd (Erdut), Csákovác (Čakovci), Marinci (Marince), Ojankovác (Stari Jankovci), Kórógy (Korod), Szent-